

„СТРАНИЧКА” ОТ КУЛТУРНАТА НИ ИСТОРИЯ

ПЕТЪР ПЕТРОВ

Събирайки материали за книгата си „Кръжецът „Живо слово” в духовния живот на България – 1926-1943 г.” (Университетското издателство я готви за печат със заглавие „Жреци на живото слово”!), се натъкнах на явление, непривично за нашата мемоаристика. Редица видни представители на духовността ни избягват да посочат личните си заслуги в увековечаване паметта на Димчо Дебелянов, т. е. да изтъкнат собственото си участие в дейността на основания през м. юни 1927 г. от кръжеца „Живо слово” фонд „Димчо Дебелянов за пренасяне костите му в България”. Константин Константинов посвети на най-нежния български лирик много страници, но никога и никъде не спомена, че самият той първи внася във фонда прихода от две свои сказки, състояли се още през есента на 1927 г.!... Живях шестнадесет години под един покрив с Анна Каменова. Тя знаеше много добре моята слабост към поезията на Дебелянов. Първа видя композицията ми от стихове, писма и спомени за рецитала, посветен на 90-годишнината от рождението на поета – 1977 г. Наистина, в т. нар. „Златна книга” на копривщанския ни дом актрисите Невена Буюклиева и Зорка Йорданова са оставили по няколко реда, написани за спомен от деня на погребението на Дебеляновите останки в Копривщица – 23 август 1931 г. Проф. Иван Лазаров дни преди освещаването на неговата забележителна „Каменна жена” – 19 авг. 1934 г., също пише в „Златната книга” едно прекрасно, макар и кратко, есе!... Самата А. Каменова обаче така и не разказа пред никого – дори на нас, нейните най-близки, за трудностите, с които създателите на фонд „Димчо Дебелянов” са успели да се справят благодарение на нейните безвъзмездни усилия като „жива” връзка между рецитаторите от „Живо слово” и копривщанската общественост. Едва след смъртта ѝ (1982 г.) намерих няколко листчета с опити да подреди спомените си около дейността на фонда. Но и в тях личното местоимение „Аз” бе заменено с „Ние”. По абсолютно същия начин са написани и спомените на тогавашния председател на кръжеца – Невена Буюклиева. Нейни лични усилия няма, те са общи, т. е. на всички, обединени от благородната идея да пренесат костите на Дебелянов от Демир Хисар, а над вечния му дом да се издигне паметник, създаден от проф. Иван Лазаров.

Скромността е личностно качество, невинаги позитивно, което не е особено присъщо на хората на изкуството. Обаче като проява на видни представители на нашата интелигенция, чието творчество разцъфтява в края на 20-те и 30-те години от века ни, тя – скромността – се превръща в знак, характеризиращ до голяма степен самочувствието на българските творци от посочения период. Те са освободени от комплекса: „И ние сме дали

нещо на света!”. . . Убедени са, че резултатът от личните им дела или като съучастници в един обществен-културен акт сам „говори” за тях. А бъдното ще даде най-точната, истинската оценка на безкористния им труд. За съжаление паметта на потомците у нас е често много къса! . . . Забравата покрива и тази „страничка от културната ни история”, както нарича делото за увековечаване на паметта на Димчо Дебелянов основателката на кръжеца „Живо слово” Вера Василевна Пушкарьова. . .

Предложените по-долу страници, изпълнени с частни писма, съобщения в пресата, откъси от мемоари и пр., напомнят имената на редица представители на нашата духовност, вложили своя безкористен труд в благородната задача, подета от кръжеца „Живо слово” преди седемдесет години. Те ни въвеждат във вътрешния живот на фонда, изпълнен с напрежение, разминавания и разногласия, които обаче бързо се оглаждат в името на голямата цел. Отразват последния етап от дейността на фонда, който е особено отговорен. В същото време документалните материали разкриват същностни черти, които биха могли да послужат за образец при създаване на подобни фондове с „идеална цел” и днес. Свидетели сме на прекрасни идеи, които се раждат в настоящето ни. Дано създателите на поне една от тях се поучат от младите по онова време актьори и рецитатори, които с качествата си на талантиливи и интелигентни професионалисти, със саможертвената си безкористност, с пълната откритост на всяка своя стъпка успяват да привлекат видни представители на нашата духовна и обществен-политическа мисъл за свои съмишленици и сътрудници, което от своя страна осигурява възможността да бъде доведено делото им до един блестящ завършек – създаването на скулптурната фигура от проф. Иван Лазаров и нейното тържествено осветяване на 19 август 1934 г.

Личната кореспонденция между кръжеца „Живо слово” и А. Каменова ми бе предоставена от дъщерята на актрисата Н. Буюклиева – г-жа Лиляна Спиркова, за което ѝ благодаря най-сърдечно. Позволявам си да преразказва части от недовършените мемоари на А. Каменова, тъй като те са фрагментарни и в начален чернови вид. Цитирам откъси от съобщенията в пресата, за да не се допускат повторения. Подбраните пасажии целят да представят колкото е възможно по-голям брой личности, които дори и с едно само скромно участие внасят своята дан в осъществяването на благородната идея „да се завърне бележитият гурбетчия”, по думите на А. Каменова, в родния дом.

Октомври 1997 г.

* * *

Копривщица
15. VII. 1934

Мила госпожице,

От Пловдив ми отговориha, че няма смисъл да отива специален човек. По-добре щяло да бъде да се отправят писма. Който иска да даде нещо, той и на писмо ще отговори.

И аз мисля, че с писма ще е най-добре. Не смятате ли, че може същото писмо да служи като покана на тези хора в Пловдив да дойдат на тържеството и същевременно да им се поиска помощ?

Ходихте ли у Николай Лилюев?

Гробът е в същото положение, но са насадили малко цветя на него.

Сърдечен поздрав

А. Стайнова¹

Копривщица

19. VII. 1934

Мила госпожице,

Цимент се намира и може във всяко време да се достави. Пътят е добър, но не зная каква е тежестта. Все пак мисля, че ще може да мине доста натоварен камион.

Много се радвам, че вишньовката не е била пита напразно (не за самата вишньовка, разбира се). Така програмата безспорно ще бъде интересна. Но в такъв случай мисля, че няма нужда да говоря с Чавдар Мутафов за „спомени”².

Говорихте ли вече с Николай Лилиев? Днес пиша и нему. В случай, че той откаже, Вл. Василев или Георги Константинов ще бъдат най-подходящи³.

Какво решихте за специални покани? Ще трябва непременно да се покани Константин Константинов и другите, които бяха миналия път тука⁴. Добре ще е да се покани Петър Тодоров, министра на финансите, Министър-председателят, а също така и Дамян Велчев (Улица Тетевенска), с когото говорих за паметника, когато той беше тук преди няколко дни. Също да се покани Рашко Маджаров и хаджи Ненчо Палавеев – двамата са сега в Копривщица⁵.

Пишете ми кога смятате, че ще пристигне паметника, за да мога да свикам тукашни граждани, за да се образува комитет за посрещането. Сърдечни поздрави на двете видни представители на „Живо слово”⁶.

А. Стайнова

Копривщица

28. VII. 1934

Мила госпожице,

Вчера пихме вермут, но не с поета, а с поручика този път. Нали сега военните са на власт? Освен това, поручикът работи повече от каменаря

1. В частната си кореспонденция А. Каменова винаги се подписваше с фамилното име на съпруга си – проф. Петко Стайнов.

2. Вероятно „вишньовката” е пита по време на среща с Дим. Подвързачов, когато членовете на кръжеца са го увещавали да дойде на тържеството в Копривщица и да разказва свои спомени за Д. Дебелянов. След получаване на съгласието му „кандидатурата” на Чавдар Мутафов е отпаднала.

3. Не се установи дали и защо Н. Лилиев е отказал да говори при откриване на паметника. Вл. Василев произнася слово като директор на Народния театър.

4. А. Каменова има предвид хората, присъствали на погребението на останките на Дебелянов – 31. VIII. 1931 г.

5. Министър-председател е Кимон Георгиев; Дамян Велчев, като водеща фигура в превратата на 19 май 1934 г., играе ръководна роля в политическия живот на страната ни след него; Рашко Маджаров – бивш министър в кабинетите на Ал. Цанков и А. Ляпчев, родом от Копривщица, с големи заслуги за града – на него се дължи залесяването на околността, градският водопровод и пр. Х. Ненчо Палавеев – виден копривщенски благодетел, дарил родния си град с гимназия, читалище, чешми и пр.

6. Вероятно „втората видна представителка” на „Живо слово” е Тодорка Арабаджиева, учителка по литература, един от член-основателите на кръжеца, която години наред изнася сказки за авторите, чиито творби ще бъдат изпълнени на поетическата вечер. Особено дейна около откриването на паметника.

при разтоварването на камионите.⁷

Пристигнаха четири камиона и бидоха разтоварени – всичко в пълна исправност. Един недостатък намериха тукашните бабки – нали сме българи, най-първо почваме с недостатъците. За качествата няма какво да се говори. Жената имала две плитки, а тукашните жени носели само по една. Говорихме с каменаря, който смята, че ще може да изчука едната плитка.⁸

На шофьорите дадох сто лева – четирима души. Останаха много благодарни.

Забавих отговора си до сега, защото все чаках списъците от тукашната общественост. А нали знаете колко бързо работят тук.⁹ Свиквам за утре събрание, за да се образува комитет.

Смятам, че вместо покани, по-добре да се отправят писма. Влязохте ли във връзка с Генерал Каблешков? Може те от своя страна да направят покани. Дружеството има пари.¹⁰

Говорихте ли с Николай Лилив?

Вий до кога ще бъдете във Варна? Коя дата смятате за най-удобна за освещаването? Според мен целият месец август е удобен, но не трябва да се отлага за септември.

Да се покани и поп Златев – Софийският областен управител.

Много сърдечни поздрави.

А. Стайнова.

На 25 юли 1934 г. в хрониката на в. „Утро“ е поместено кратко съобщение „Паметникът на Димчо Дебелянов“: „Паметникът на покойния поет Димчо Дебелянов е вече изработен и пренесен в Копривщица. Поставянето му е вече започнато. В началото на месец август ще стане откриването на паметника. Точната дата ще се съобщи допълнително чрез вестниците.“

„Още през дните, когато се монтираше паметникът – спомня си след години проф. Иван Лазаров¹¹, – почти всички копривщенки се извървяха, за да видят „жената“ – така те почнаха да я наричат още от първия ден. Един път настигнах една стара копривщенка, която с мъка се изкачваше по стръмната уличка. „Отивам да видя жената“, се обръща тя към мене, без да ме познава и като че ли да се извини, добавя: „всички мои съседки я видяха, но аз досега бях болна“.

Тия жени, тия майки, говореха за моята фигура като за тяхна близка. Може би те виждаха себе си в тоя образ и искаха по всичко да им прилича. Една дори правеше бележка, че трябвало да направя на „жената“ една плитка, а не две, както аз бях направил, защото копривщенки не носели две плитки. Тая тяхна вискателност ме ласкаеше, защото това доказваше, че моята творба им беше станала от първия момент близка, защото носеше в себе си техния свят, техния копнеж.

7. Камионите са били отпуснати безплатно от Министерството на войната. „Поручикът“ вероятно ги е съпровождал.

8. Въпреки „възможността“ да се „изчука“ едната плитка от фигурата, Иван Лазаров е решил да я запази така, както я е „видяла“ фантазията му.

9. Вероятно става дума за списъци на хората, готови да осигурят квартири за гостите на тържествата.

10. Копривщенската „Дружба“ в София – „20 Априли“ – се ръководи по това време от ген. Каблешков.

11. Лазаров, Иван. *Как създадох паметника на Димчо Дебелянов*. – Възпоменателен лист Д. Дебелянов, бр. единствен, 1946, с.4.

Така интимния характер на паметника го свърза с духа на малкия град. Най-малкия патос, който при друг случай би бил необходим, тук би звучал като дисонанс в цялата обстановка и би намалил идеята за нежността и човечността на Дебеляновата поезия.”

Копривщица
2. VIII. 1934

Мила госпожице,

Много съм ядосана, защото чакам от вчера г. Лазаров. Издействувах да ни отпуснат една група трудоваци за една седмица и снощи трудоваците пристигнаха, а като няма г. Лазаров, не исках да почват работата по изкопаването на стълби – широки стълби, с които да се слиза право на улицата.

За да не се губи време, реших на своя глава и им дадох линия, но не знаех дали г. Лазаров ще хареса мястото, което определих за вход.

Пиша много набързо.

Говорих на г. Петров – Куриер – обеща да ни даде още нещо.¹²

Говорих с Пловдив. Напишете писма: едното до „Дома на изкуствата и печата” (Пловдив), другото до Копривщенската дружба с молба да се отзоват на тържеството и дали биха могли да съберат до пет хиляди лева – за да знаят, че се очаква малка сума от тях. Като се каже, че София е дала своя дял, не биха ли могли Пловдивчани да дадат тази малка подкрепа.

Пиано тук няма изобщо. Има само един орган и няколко добри цигулки. Датата предпочитателно е да бъде 19. По-рано няма да бъдат готови.

Много добре ще бъде, ако се направи предварително снимка. Вий ли ще давате предварителни съобщения на вестниците или от тука да ги пращаме? Време е да се почне.

Много жално, че не можахте да дойдете поне за един ден, та да не съм аз само скарана с всички копривщени.

Бабките са доволни, че ушите са открити – на фигурата. Така се забраждали тукашните жени – с открити уши.

Много сърдечни поздрави.

А. Стайнова

„В миналото, в Копривщица – спомня си А. Каменова-Стайнова, – пред всяка къща имаше „дълъг стол” – дървена скамейка, дето вечер жените, стари и млади, сядаха уморени от всекидневните, а в отсъствие на по-дейните мъже, и от грижите за обществените работи.

Изборът на мястото за гроба не бе случаен. Не само поради близостта на родната къща на поета, но главно поради характера на паметника. Необходимо беше да се усеща интимността на близостта на портата с широка надвесена стряха, на прага, дето също сядаха жените при липса на скамейка. Поради това, наложи се да се разгради част от ъгъла на високата стена и долу, от дето почват стъпалата на паметника, да се пренесе и постави една стара копривщенска порта. За да се усети тази интимност и задушешност на обкръжението, засадиха се люляки и борики, които като зелена стена отделят паметника от старите гробища, за да бъде това място за поклонение на поета – само за него. . .”

¹² Атанас (Нако) Петров – Председател на д-во „Куриер”, един от дарителите на фонд „Д. Дебелянов”.

На 7. VIII. 1934 г. А. Каменова изпраща по съпругата на проф. Лазаров – д-р Дона Рачева-Лазарова лист с въпроси към членовете на кръжеца „Живо слово“:

- 1) Точно определена програма: за сутринта и за след обед.
- 2) Колко души от кръжеца и други говоривши – за да може да се приготвят квартири.
- 3) Определена ли е окончателно датата 19?
- 4) Не може ли Ханджиев да дойде два дена по-рано, или да пратят билетите за предварителна продажба¹³.
- 5) Комитет – местен – се състави вече.
- 6) Ще се похарчат около 1500 лева за постройката на порта и изравняването на мястото около паметника.
- 7) Трудоваците работят, но трябва и квалифицирани работници.
- 8) От паметника всички са във възторг.
- 9) Да изпратите сто покани тук.
- 10) Може ли г. Ханджиев да напечата малки книжни значки (като Ден на детето и др.) с лика на Димчо Дебелянов, за да се продават през деня.
- 11) Колко души смятате, че ще дойдат?
- 12) Колко души войници и ще си носят ли одеало?
- 13) Да посочат мястото, дето са паднали убити.
- 14) Да се поканят родителите на убитите да присъствуват.
- 15) Да се пише, че ще се освети паметника и ще се почете паметта на всички паднали във войните

9. VIII. Копривщица четвъртък

Мила госпожице,

Чакам отговор на разните точки, изпратени по г-жа Лазарова, а също и писмата, изпратени от тукашния комитет.

Тук всичко се реди бавно, та добре е да имаме отговора ви по-навреме.

Телеграмата ви дойде късно. Текстът вече беше изписан на паметника. „И в кротък унес чака тя, да дойде нейното дете. . .“¹⁴.

Паметникът е много хубав. Засадохме наоколо чимове, сега строим порта и широка алея. Трудоваците, обаче, си отиват днес. Не можах да свършат всичко за една седмица. Ще довършваме с ученици и студенти, които свикваме утре на доброволна помощ.

Съобщете кой ще говори сутринта? Изобщо програмата какво ще бъде, за да можем да я допълним тук – не да допълваме четенето, разбира се, а за сутринта трябва да има представител на града и местния комитет.

Ще може ли да се издействува от Военното министерство пионерна дружина, едно динамо – да осветим малко града, улицата до паметника и до читалището и площада.

Очаквам да ми се обадите по телефона, защото не зная къде да ви търся.

Сърдечен поздрав.

А. Стайнова

13. Стефан Ханджиев – един от най-преданите членове на „Живо слово“. Тъй като не е професионален актьор, той за много кратко време се проявява като рецитатор, но затова пък дълги години е несменяем секретар-касиер.

14. Тъй като телеграмата със стиха, който членовете на кръжеца биха желали да се изпише на паметника, закъснява, Тодорка Арабаджиева по своя воля предлага: „И в кротък унес чака тя. . .“, заради което след година, по време на отчетното събрание на кръжеца се

Уважаема Госпожо,

Завчера г-жа Лазарова ни предаде Вашия „конспект“ и ние бързаме да Ви осведоим по всички въпроси, които Ви интересуват.

1) Програмата е следната: събота, 18. VIII след пладне (точен час мислим, че не може да се определи) – посрещане на гостите. Вечерта (вероятно към 8 часа) – вечерня за успокоение душите на падналите герои от този край за свободата на Родината. След това заря с церемония – участва войскава част от гарнизона в Карлово.

Неделя, 19. VIII, 10 часа преди пладне – откриване на паметника с кратки речи от представители на учреждения и организации. Едновременно с това ще се полагат и венците. Кой ще открие паметника, още не знаем. Това ще стане известно по-късно. Същия ден след обяд в 5 часа ще стане чествуването на паметта на ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ в салона на читалището при програма:

I. Д. Подвързачов и Конст. Константинов – спомени за Димчо.

II. Г. Райчев – „Димчови страници“ – цикъл стихове, посветени на поета. Изпълняват членове на кръжеца: Н. Буюклиева, Н. Костова и К. Кисимов.

III. Димчо Дебелянов – стихотворения. Изпълняват: З. Йорданова, Н. Костова, К. Кисимов и Ст. Савов.¹⁶

2) С „Живо слово“ ще дойдат следните лица: Н. Буюклиева със сестра си (двама души), Н. Костова – двама души, З. Йорданова – двама души, М. Караджова – сама, Ирина Тасева – двама, Л. Саев – двама, Ст. Ханджиев – двама, Н. О. Масалитинов – двама, Вл. Василев – двама, Конст. Константинов – двама, Георги Райчев – двама, Димитър Подвързачов – двама, Вера Пушкарьова – двама¹⁷, Борис Зографов – двама, Георги Цанев – двама, Фурнаджиев – сам, Стубел – сам, Хрисан Цанков – двама. Има още, но за тях ще Ви пишем допълнително.

3) Ханджиев ще дойде през идещата седмица, щом се освободи от работата си тук. Билети за предварителна продажба ще Ви пратим тези дни.

4) Получихме писмо от образувания вече комитет и много се радваме, че и тамошните хора полагат усилия за доброто уреждане на празника. Ние вече отговорихме с отделно писмо на комитета.

5) Всички необходими разходи по постройката на портата, изравняване на мястото около паметника и всичко свързано с построяването на паметника и организирането на отпразднуването нека се извършат, но някак да се мине по-евтино, защото парите са на привършване. Съобщете ни, трябва ли да изпратим Вам или на комитета някаква сума за посрещане на тия разходи.

6) Ако е необходимо да се вземат квалифицирани и общи работници, нека се ангажират, колкото е необходимо.

7) Покани ще изпратим, щом бъдат отпечатани.

извинява с факта, че не е било възможно да се чака повече решението на „Живо слово“ и тя е сметнала стиха от „Тиха победа“ за напълно подходящ.

15. Дълги години личният адрес на Невена Буюклиева се използва и от кръжец „Живо слово“.

16. Поради заболяване З. Йорданова не пристига в Копривщица и стихове от Дебелянов изпълнява отново Н. Буюклиева.

17. В. В. Пушкарьова също не пристига в Копривщица поради болест.

8) Относно отпечатването на значките с лика на ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ ще Ви пишем след няколко дни.

9) Относно числото на гостите по случай тези тържества, не можем да Ви кажем нищо положително. Мнозина ни запитват и изявяват желание да дойдат. Ще зависи от разгласяването и от възможността за евтино пътуване дали ще дойдат мнозина.

10) Министра на войната г. генерал Златев ни каза, че е разпоредил да замине за Копривщица една дружина войници от Карлово с музика и знаме. Войниците ще си носят палатки и одеала и ще бъдат на лагер във от града. Комитета ще трябва да се погрижи да имат на разположение достатъчно слама за постеля и дърва за готвене.

11) Помолехме Министра на Просвещението да отпусне за случая филмовия апарат на Министерството за филмиране на тържества. Също такава молба отправихме и предадохме на Директора на Обществената Обнова. Очакваме благоприятен резултат.

12) Министра на войната разреши да се оставят на разположение на „Живо слово“ две камионетки за пренасяне на участващите и гостите. Списък с имената на загиналите във войните копривщени предадохме лично на г. Министра. Той изказа желание, ако е възможно, да се упомене за всекиго поотделно мястото, където е паднал убит или е починал. Г-н Министра изказа желание да се поканят родителите и близките на загиналите във войните, да дойдат и присъстват на вечернята, която ще се отслужи в събота вечерта, а така също и на зарята с церемонията. Той изказа желание въобще да не се разгласява само откриването на паметника на ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ, но с него да се упоменава, че ще се почете паметта на всички копривщени, дали живота си за свободата на Родината.

13) Молим Ви, попитайте бабките дали трябва да се свари жито и ако това е необходимо, нека бъде направено навреме. В случай, че там няма подходящо жито и орехи, пишете ни да изпратим по Ханджиев 5 кгр. жито и 3 кгр. орехи. Трябвало и „кръстник“ (голям хляб) и вино и ракия за войниците. Всичко ще трябва да се направи от по-рано, за да бъде готово.

Накрая не можем да не Ви изкажем радостта си, че всички, които са видели паметника, са във възторг от него.

Благодарим Ви най-горещо за грижите, които полагате и за неопценимото съдействие, което ни оказвате във всичко и без което сигурно не бихме могли да се справим така добре и така успешно с работата.

Приемете нашите почитания и нека Ви бъде лека и приятна работата за паметта на Димчо.

Председател: Нев. Буюклиева

Секретар: Ст. Ханджиев

PS. (добавено ръкописно – б. м. П. П.) Към списъка на гостите още: Сирак Скитник – двама, Димо Казасов – сам, командира на Пловдивск. гарнизон, проф. Лазаров с госпожата си.

Молим Ви да ни обадите какво е Вашето мнение: кога да тръгнем, за да можем да пристигнем в час, който е удобен за посрещане. Ако е възможно определете поне приблизително времето за пристигане, за да се има пред вид.

Разисквахме на дълго и решихме: текстът, който ще се издълбае на паметника, да бъде от: „Да се завърнеш в бащината къща“. Молим Ви да направите, каквото трябва, ако г. Лазаров вече не е там, да се издълбае този текст. Мотиви и подробности ще Ви обадим после.¹⁸

¹⁸ Вж. бел. 14.

Лятна къща
Хаджи Йован Маджар
Копривщица
11. VIII, събота

Мила госпожице,

Писмото Ви бе много изчерпателно и задоволително. Още няколко въпроса по точки:

1) Смятам след освещаването да се образува шествие до къщата на Димчо Дебелянов и от там до другия паметник на Априлското въстание (на площада) да се разтури манифестацията. Не може ли това да се включи в програмата?

2) Да се прати покана на Архимандрит Евтими, Духовната Академия.

3) Смятам, че трябва да се тръгне от София не по-късно от три часа, даже в два, за да може да се настанят гостите по квартири, преди да се стъмни и преди да е почнала Зарята.

4) Кога ще говори Вл. Василев?

5) Не е ли по-добре четенето да почне в 4 часа, за да могат някои хора, които искат още в неделя да се върнат в София, да присъствуват на четенето?

6) Почнаха да събират пари за посрещане и др. За сега върви много слабо.

7) Петров – Куриер е в комисията по събиране на пари, така че той там ще внесе своята сума.

8) Жито и орехи има тук.

Сърдечен поздрав.

А. Стайнова

П. П. Пратих дописки (кратки) до Зора, Утро, Заря и Дневник.

Под писмото на А. Каменова Н. Буюклиева е добавила ръкописно още 4 точки, които са по-скоро отговори:

9) че Стефан (Ханджиев – б. м. П. П.) няма да иде по-рано.

10) Краснополская (съпругата на режисьора от Народния театър Масалитинов – б. м. П. П.) няма да ходи, а за Цв. Василева (съпругата на Вл. Василев – б. м. П. П.) ще съобщим допълнително.

11) За железниците веднага ще направим нужното.

12) Тръгваме ние, участниците, 1 часа.

На 16 август А. Каменова изпраща до Нев. Буюклиева телеграма: „Наредете аероплан да хвърли листове със стихове. А. Стайнова.”

На 18 август излизат информации, кратки статии и бележки във вестниците „Дневник”, „Мир”, „Слово”, „Утро”, „Зора” и т. н.

Кратката бележка в хрониката на в-к „Дневник” (бр. 10400 от 18.VIII) гласи: „На тържествата в Копривщица по случай откриването на паметника на Димчо Дебелянов ще участва хор „Родина”, който замина заедно с членовете на кръжеца „Живо слово” в събота, 1 ч. по обяд. Главната дирекция на БДЖ е разрешила пътуванията от Пловдив, Филипово, Станимака и Карлово до Стрелча на 18, 19, 20 т. м. да стават с намаление!”

В-к „Зора” (бр. 4539 от 18. VIII. 1934 г.) помества кратка статия от Александър Божинов, която е всъщност първият критически отзив за скулптурата, създадена от проф. Иван Лазаров:

ПАМЕТНИКЪТ НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ В КОПРИВЩИЦА

Литературният и артистичен кръг „Живо слово“ със своя труд и средства, без помощта на държавата, или на града Копривщица, увековечи паметта на рано загиналия на полето на честта поет Димчо Дебелянов, с една художествена творба на скулптора професор Иван Лазаров, която ще бъде и паметник и художествено украсение на града Копривщица. Копривщица е един стилиен град със своята архитектура.

Паметникът от Иван Лазаров е в духа на тая архитектура: една женска фигура, копривщенска жена и майка пред къщните порти очаква близък свой.

Паметникът е от зелен камък, издигнат в стария гробищен двор на църквата „Св. Богородица“, който двор е на най-високата част на града. Проф. Лазаров е избегнал шаблонния бюст и се е добрал до един символ, който всички ние еднакво чувствуваме: майката, която бди за нас.

Тоя паметник е правен без конкурс и без всякакви внушения отвън. Може би затова е така интересен.

Копривщеници трябва да се гордеят еднакво и със загиналия свой даровит поет, и с паметника.

Александър Божинов

Информация за протичане на първия ден от тържествата – 18. VIII, предава по телефона от Копривщица Атанас Душков за в-к „Утро“:

ЧЕСТВУВАНЕ ПАМЕТТА НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ. – ПРИСТИГАНЕ НА ГОСТИТЕ. – КОИ ПРИСЪСТВУВАТ. – ЗАРЯ С ЦЕРЕМОНИИ. – ТЪРЖЕСТВОТО УТРЕ.

Копривщица, 18 август (по телефона): Утре в Копривщица ще стане тържествено чествуване паметта на покойния поет Димчо Дебелянов и на всички копривщеници, паднали през войната.

Стекли са се хиляди почитатели на покойния поет. От София пристигнаха множество гости с автомобили, група писатели, членове на кръжеца „Живо слово“, представители на обществената обнова, на министерството на просветата и др.

На площада бе събран хиляден народ. Председателят на комитета по уреждане на тържествата г. Нейко Азманов държа приветствено слово.

От името на гостите и на „Живо слово“ говори К. Кисимов.

За тържествата са дошли бившите министри Михаил Маджаров, Рашко Маджаров, Димитър Гичев, Вергил Димов, Петко Стайнов, директорът на Народния театър Вл. Василев, копривщенският благодетел х. Ненчо Палавеев, Л. Говедаров, майор Стариградов, командир на II пионерна дружина, зап. полковник Золотов, директорът на Д-во „Куриер“ г. Ат. Петров, писатели, приятели на покойния, членове на кръжец „Живо слово“, хор „Родина“, кметът на Пирдоп Филипов, режисьорът на Народния театър г. Масалитинов, проф. Спиридон Казанджиев, писателите А. Каменова, П. Спасов, Дора Габе, скулпторът Ив. Лазаров, художникът Конст. Щъркелов, бившият софийски кмет г. Орошаков и др.

На площада са строени една дружина от II допълняюща част от Карлово, начело с майор Ватев.

Тържествата почнаха в 8 ч. на площада. Майор Ватев поздрави строените войници. Прочетена бе молитва от драговитския епископ Харитон, в със-

лужение със шест свещеници. Хорът „Родина“ изпълни няколко духовни песни. Военната музика изсвири Колъ славен.

Произведена бе заря с церемонии. Цялото множество, което е изпълнило площада, коленича, зачитайки паметта на героите.

Началникът на пловдивския гарнизон полк. Несторов държа слово, подчертавайки, че Копривщица днес е народна съкровищница, скъп дар за бъдните поколения, които ще служат за назидаване за изграждане велика България.

Хвърлиха се ракети с цветовете на дъгата.

При приключване на зарята хорът „Родина“ даде импровизиран концерт на площада. Артистката Буюклиева пред микрофона разправи как преди три години с писателите Дим. Подвързачов, Георги Райчев и братът на покойния Илия Дебелянов са отишли в Демир Хисар и са прибрали костите му.

Цялата вечер свири музика.

Утре в 10 ч. ще стане откриването на паметника. Паметникът ще бъде открит от М-ра на Просветата г. Янаки Моллов. Очаква се да дойде и Н. В. Царя. Ще има шествие до родната къща на поета.

След обяд ще има паметно утро, на което писатели ще четат произведения на поета и свои спомени за него.

Атанас Душков

В дните след освещаването на паметника – 19 август, в столичната преса излизат подробни съобщения за протичането на тържествата: на 20 август от Марко Мехлемов в „Слово“, на 21 в „Дъга“, изпратено по телефона от Ангел Каралийчев, а в „Дневник“ и „Утро“ (на 22-ри) – от Атанас Душков.

НА ПОКЛОНЕНИЕ НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ

А. КАРАЛИЙЧЕВ: Днес тук тържествено се откри паметникът на рано загиналия във войната, любим на всички поет – Димчо Дебелянов. Паметникът – оригинална творба на известния скулптор проф. Ив. Лазаров – представлява майка, чакаща своя син. В масивния каменен блок е изваян прочувственият стих на младия поет:

„И в кротък унес чака тя
да дойде нейното дете“.

Сутринта, в 10.20, пред паметника на поета, в двора на черковата „Св. Богородица“ се отслужи от викария на пловдивската митрополия епископ Харитон заупокойка на Димчо, с участието на хор „Родина“.

ПРЕД ПАМЕТНИКА

се бе събрало голямо множество почитатели на поета, членове на кръжец „Живо слово“, ученици, артисти, общественици, писатели, журналисти и др.

Тук бе и създателят на паметника г. проф. Ив. Лазаров. От името на официалните власти присъствуваха М-рът на Просветата – г. Я. Моллов, представител на Обществената обнова – г. Вл. Полянов, директорът на Нар. театър – г. Вл. Василев, от името на М-ството на войната – полк. Несторов и др.

Паметникът се откри с реч от М-ра на Просветата г. Янаки Моллов. В своята кратка реч той обрисова делото и значението на поета Димчо Дебелянов.

АТАНАС ДУШКОВ: „Нека не забравяме – каза той, – неговия пример и неговата жажда за култура. На народа ни той даде сърцето си, а на родината – живота си“.

АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ: През време на речта на г. Министра над града летяха аероплани, които хвърлиха три венци: един от името на летците, друг от Директора на въздухоплаването г. Михайлов и трети от Аероклуба. Един от венците падна точно върху паметника. От името на армията полк. Несторов говори за Димчо като войник.

АТАНАС ДУШКОВ: „Не мога да не изразя своята мъка по рано загиналия поет и воин. Той загина като истински войник, увенчан с лаврите на вечната признателност. Каква ирония на съдбата! На едно и също място – бедност и безкрайно богатство. . . Успокой се, о дух ти, вечно неспокоен! Най-сетне ти намери своята слънчева страна! В пантеона на българското войнство ти оставаш пътеводна звезда!”

АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ: Хорът през това време изпълняваше „Колъ славен” при изстрелите на една картучница.

От името на кръжеца „Живо слово” говори Н. Буюклиева. След това говориха Директора на Народния театър г. Вл. Василев и представителя на Дирекцията на обществената обнова г. Вл. Полянов.

АТАНАС ДУШКОВ: „Девствените пазви на Средногорието – каза Вл. Василев, – днес се отварят, за да получат едно осветление – това на Димчо Дебелянов. Тук се роди той, където изхвъркна първата искра на освободението. От тук взе тишината на града и свежестта на Балкана. Като негов верен син, той излезе по-силен от живота. Той го победи: той беше беден, но никому не подаде ръка. Той страдаше и криеше своите сълзи.

Няма друг поет на по-строга съвест от него. Със своя нравствен героизъм, той може да бъде равен само на Ботева, само на Пенчо Славейкова. Той беше най-нежният и строг, най-тихият и буреносният – но бурята पोиска живота и на оня, който не би вдигнал нож срещу никого.”

АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ: Вл. Полянов изтъкна, колко лошо са ценени у нас хората на духа, с какво пренебрежение се отнасят към тях. Той отбеляза колко дълго време една група почитатели на Д. Дебелянов е трябвало да се бори, за да добие повече

ЛЮБОВ КЪМ СКЪПИЯ ПОКОЙНИК.

Г-н Полянов се спря и на печалната наша традиция да отдаваме почит и признателност на творците на духа само пред техните гробове. От името на Съюза на българските писатели говори г. Константинов.

МАРКО МЕХЛЕМОВ: Г-жа Ана Каменова, от името на женското благотворително дружество в Копривщица, произнесе следната реч: „Преди две години (А. Каменова грещи – годините се три! – б. м., П. П.) Копривщица посрещна своя гурбетчия, който бе напуснал бащината къща не за да отиде на печалба, а за да раздава душата си в стихове, за да даде душата и тялото си за родината. Преди две години (три – б. м., П. П.) Копривщица прие неговите кости и неговия дух на гурбетчия.

Днес тя надзърта през старата схлупена порта и гледа учудено, че над гроба на Димчо Дебелянов е седнала жена – сякаш тя самата е седнала на прага, пред портата, и в кратък унес чака, тъй както е чакала през целия си живот.

Копривщица не би могла да се отблагодари на г. проф. Лазаров за тази каменна жена, за най-верния символ на Копривщица. Седнала пред прага на своята порта след залез слънце, без ропот, без отчаяние, дори без сълзи, а също като тази тиха каменна жена, изваяна на паметника, е очаквала в кратък унес завръщането на гурбетчията.

„Каменна жена” – не само защото я виждаме, направена от камък, а за-

щото копривщенката е имала воля и търпение да чака. Тя е каменна, но не е без сърце, защото сърцето дава воля на тази твърда жена да чака, сърцето ѝ дава сили дори цял живот, във вечен унес, след работа, седнала на прага, да чака да се завърне той, нейният съпруг, нейният син, да чака с вяра и търпение, дори когато безнадеждно чака.

Може би за някои Д. Дебелянов да е само бохема, за други може би храбър воин, но спомнете си неговите стихове: най-нежният му шепот е отправен към майката.

Копривщенката е радостна и горда, че начело на шепа хора – кръжеца „Живо слово” – които пренесоха костите на Димчо и които само за две години (три – б. м., П. П.) сполучиха да съберат средства и заедно с неопценимото съдействие на г. проф. Лазаров да въздигнат този паметник – най-художествения, най-хармонично свързания с хората и мястото – начело на тази шепа хора стои една жена, г-ца Буюклиева.

На г-ца Буюклиева, представител на кръжеца, и на г. Лазаров, копривщенката изказва своята най-гореща благодарност.”

А. Каменова

АТАНАС ДУШКОВ: Запасният капитан Радков говори от страна на запасните офицери и подофицери от Копривщица и бойните другари на незабравимия покойник, архимандрит Евтимий от името на студентското православно християнско д-во „Климент Охридски”, директора на местната гимназия „Любен Каравелов” г. Иванов изказа поклон пред духа на поета-войник, когото сравнява с Ботев и Бенковски. Представител на Дома на изкуствата и печата в Пловдив говори възторжено, но доста дълго за такъв случай. Произнесе кратка реч един пирдопски гражданин като боен другар на бедния поет-несретник, но велик по дух и родолюбие. Продължи поднасянето на венци от копривщенската дружба в София. Получиха се телеграми, между които с аплодисменти се посрещна височайшата телеграма:

„Вам и на „Живо слово” благодаря за любовната покана и скърбя, че ми е невъзможно да бъда между вас на чествуването на тъй рано загиналия наш талантлив поет и доблестен защитник на родината. Най-искрено сърадвам кръжока Ви за похвалната му инициатива да увековечи спомена за Димчо Дебелянов. Моята почит към неговата светла памет и моя поздрав Вам и на родолюбивите и будни съграждани на поета-воин.

Царят.”

АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ: След като тържеството свърши, една военна част мина в

ЦЕРЕМОНИАЛЕН МАРШ

пред полк. Несторов. Цялото тържество мина при всеобщо въодушевление.

МАРКО МЕХЛЕМОВ: Тържеството по откриване на паметника бе снето на филм, а „Радио София” предаваше речите на ораторите.

В 2 ч. в гимназията бе даден банкет на гостите от местния комитет, който подпомага кръжеца „Живо слово” в неговите усилия да увековечи паметта на Д. Дебелянов.

Тук е мястото да кажа, че начело стоеше неуморимата г-жа А. Каменова, която, подпомагана от секретаря на местния комитет г. Филип Палавеев и от стария културен труженик учителя г. Азманов, както и от дамския комитет, положи всички старания за посрещане и настаняване на гостите, както и за самото тържество по откриването на паметника.

На банкетa, освен гостите и официалните представители, присъствуваха и видни копрившени, начело с копривщенския благодетел х. Ненчо Палавеев. Говориха г. Рашко Маджаров, Министра на Народното просвещение и г. Иван Дебелянов, брат на поета, които благодариха на кръжеца „Живо слово“, че е събрал в Копривщица толкова почитатели на Димчо Дебелянов.

След обяд, на 5 ч., в читалището се състоя литературно четене, посветено на поета. Рецитираха „Страници за Димчо“ от Г. Райчев и творби от Димчо Дебелянов Н. Буюклиева, Н. Костова, К. Кисимов и Ст. Савов.

Рецитацията добре бе посетена и много добре се предаваше по радио София.

На четенето присъствуваха Министра на Просвещението г. проф. Ян. Моллов с госпожата си, началника на културното отделение при просветното министерство г. Ат. Илиев, пълномощния министър в Париж г. Петко Стайнов, бившите министри г.г. Михаил Маджаров и Рашко Маджаров още множество летовници, видни гости от София и Копривщица.

Приходът от четенето е в полза на комитета, който се грижи за построяването и украсяването на паметника.

През целия ден членки от местния комитет продаваха картички и сборката стихотворения от Д. Дебелянов, както и „Страници за Димчо“ (истинското заглавие е „Димчови страници“ – б. м., П. П.) от Г. Райчев, а ученички събираха пари с касички срещу лентички с лика на поета.

Тук трябва да се каже, че паметникът не е напълно завършен – трябва да се оградят, а за това са нужни средства. Културна България трябва да подкрепи кръжеца „Живо слово“ да завърши своето дело.

Откриването на паметника на Д. Дебелянов бе истинско културно и народностно тържество, което повдигна и укрепи гражданското самочувствие на копрившени, които имат и други славни имена – Каравелов, Бенковски, Каблешков и цяла редица борци и мъченици, записани в най-светлите страници на новата история.

Откриването на паметника бе поклонение пред духа на коравия, възвишен и доблестен дух на Д. Дебелянов, но то бе още и поклонение пред духа на стотиците славно загинали в служба на България копрившени и родени от копривщенския край.

Такива празници на духа трябва да се устройват по-често, за да укрепват вярата ни в светлото бъдеще на България.

Тръгвайки си от Копривщица, проф. И. Лазаров пише в т. нар. „Златна книга на Маджаровия дом“: „В тревялния двор на старите гробища в Копривщица, на гроба на поета Димчо Дебелянов, вече стои моята каменна жена.

С вътрешната тревога на художник я донесох и поставих там и с радост видях, че тя намери тук своето подходящо място и обстановка – тя не руши хубавия стилистичен образ на Копривщица.

Критиката на старите копрившеници ме кара да усещам колко тя им е близка и родна. Те искат тя да има една плитка, както те всички носят – наистина те виждат твърде много себе си в нея.

Доволен си отивам в София и тяхното верно чувство ми е най-силната защита пред бележките на всички умни критици. Нека схоластиците в критиката определят към коя школа и маниер принадлежи моята работа.

Мене ми е достатъчно усещането, че чрез моята работа аз общувам с жителите на този стилистичен град, когато усещам живата връзка между тях и моето дело.

За голямото удоволствие, което имах като художник, въпреки забраната на първата страница, не мога да не благодаря на младите стопани на стария дом (А. Каменова и П. Стайнов – б. м., П. П.)

Ив. Лазаров

С откриването на паметника в Копривщица не приключва работата на кръжеца „Живо слово” и най-близките му сътрудници около фонд „Димчо Дебелянов”.

25. VIII. т. г.
Лятна къща
Хаджи Йован Маджар
Копривщица

Мила госпожице,

Снощи се завърнах от Казанлък. Днес ще видя резултата от всички продажби и допълнително ще ви се обадя. Сега искам само да ви помоля да изпратите няколко благодарствени писма на неколцина, които помагаша. Да се благодари с две думи за тяхното сътрудничество.

Нейко Азманов

Филип Палавеев

Г-жа Йовка Д. Палавеева

Павел Доросиев и Никола Лютов

От Пловдив ми казаха, че не сте писали писмо до Дома на изкуствата и печата. Те щели да съберат малко пари. Добре ще е да им се обадите.

Прилагам едно писмо, от което нищо не разбрах.

Сърдечен поздрав.

А. Стайнова

Копривщица
27. VIII. 1934

Мила госпожице,

Не ми се обадохте. Предполагам още почивате върху лаврите. Тук всички са много доволни от празненството, което „Живо слово” им уреди.

Има останали около 500 картички и значки. Смятам, че ще е добре да останат тука. Ще ги предам на тукашния комитет, за да могат всяка година през сезона да си определят Димчов ден и в този ден да продават картички и значки, за да могат с тези пари да поддържат парка. То може би не ще е достатъчно, но все е нещо.

Смятам, че ще е добре да предложите да се образува един комитет, комуто да предадете паметника и грижите около него. Да бъде само от четири-пет души: председателят на Читалището, уредника на тукашния музей, представител на общината, представител на Черковното настоятелство и директорът на Гимназията.

Имам да ви предам около 2550 лв. Да Ви ги дам ли или да ги предам на така образувания комитет? Сумата е от картички – 1772 лева и от процента на продадените книги – 1000 лв. Правеше малко по-малко, но закръглихме сумата на хилядо, благодарение любезността на Минко Чипев.

Ще бъда в София към четвъртък-петък.

Много поздрави.

А. Стайнова

Кръжецът „Живо слово“ изпраща много благодарствени писма до държавни, обществени, културни учреждения и организации. От тяхната еднотипност се отличават две – до К. Константинов и до А. Каменова.

Николай Павлович, 4

София, 30 август 1934 год.
До Господина
Константин Константинов
Тук

Уважаеми Господине,

Членовете на кръжеца „Живо слово“ считат за свой дълг да Ви изкажат най-горещата си благодарност за участието, което взехте на тържеството по случай откриването паметника на поета Димчо Дебелянов в гр. Копривщица.

Ние държим да подчертаем, че Вашето любезно съдействие допринесе много за хубавото изнасяне на празненството, което остави добри спомени у всички присъстващи.

И днес, когато ние можем да погледнем на нашето завършено вече дело, ние сме радостни, че имаме възможност да поздравим във Вашето лице един от нашите най-добри сътрудници.

Приемете, уважаеми господине, нашите отлични към Вас почитания.

Председател: Н. Буюклиева

Секретар: Ст. Ханджиев

София, 3 септември 1934 г.
Госпожа
Анна Стайнова

Уважаема госпожо,

За оказани услуги могат да се намерят думи за отблагодаряване. Вам ние не можем да се отблагодарим, защото чувството на благодарност и признателност към Вас прелива над всичко друго и думите ни се струват недостатъчни и бледи.

Във всичко, което имаше да се върши по построяването на паметника на Димчо Дебелянов и по освещаването му, Вие винаги бяхте с нас и работихте повече от нас. Ние трябва да признаем, че само мисълта, какво Вие бдите и се грижите за всичко, ни е била достатъчна, за да бъдем сигурни, че нашата обща работа ще получи един хубав край.

И днес, когато можем да погледнем на нашето завършено вече дело, ние сме радостни, че имаме възможност да поздравим във Вашето лице нашата най-добра сътрудничка.

Приемете, уважаема госпожо, нашите отлични към Вас почитания.

Председател: Н. Буюклиева

Секретар: Ст. Ханджиев

През м. октомври 1934 г. по Радио София Невена Буюклиева дава пълен „отчет“ за приключената дейност на основания от кръжец „Живо слово“ фонд „Димчо Дебелянов“:

„За успеха на нашето начинание ние дължим благодарност на мнозина. Неоченими услуги ни оказа Министерството на Войната в лицето на Министра г. генерал Златев. Освен паричната помощ от 5000 лв., дадена ни

чрез отделението за военните гробове, отпуснаха ни се няколко пъти автомобили за превозване материалите за паметника до Копривщица и на гости за празненствата. Министерството на Просветата ни помогна с 4000 лв. за паметника и отпусна на два пъти сумата от 8000 лв. за превозване гости за тържествата. Министърът г. Янаки Моллов прие да участва лично в тържеството, като откри паметника. Професор Лазаров със своята художествена работа осмисли нашето дело. Г-жа Анна Стайнова положи големи грижи и пожертвува много време за работата по пренасяне костите и изграждане паметника. Копривщенското благотворително дружество „20 априли 1876“ в София ни подари 13750 лв.; Културното дружество „Тодор Каблешков“ в Пловдив – 7000 лв.; Нако Петров – 5000 лв.; Т. Ф. Чипев – 3000 лв.; Филип Чипев – 2000 лв.; Георги Михайлов – 1000 лв.; Никола Петков – 1000 лв.; Димо Сяров – 1000 лв.; арх. Велю Дебелянов – 1500 лв.; Християнското православно д-во „Св. Климент Охридски“ в София – 1489 лв.; група копривщени, живеещи в Египет – 830 египетски гроша – равни на 3984 лв.; военните чинове от IV-то артилерийско отделение – 1040 лв.; Мария Дебелянова-Григорова – 1000 лв.; Иван Дебелянов – 1000 лв.; и няколко почитатели с по-малки дарения общо 5580 лв. Членовете на кръжеца „Живо слово“ са внесли 27826 лв., събрани чрез литературни четения. Освен паричните помощи, много ценна подкрепа и услуги ни оказаха и мнозина почитатели на поета и добри граждани от Копривщица. Кръжецът „Живо слово“ е събрал от 1927 година до сега и от дарения и от своите литературни четения сумата 97488 лв.

За пренасяне останките на поета от Гърция през 1931 год. са похарчени 11000 лв. За изграждането на паметника кръжецът е заплатил сумата 70000 лв. За подготвяне и изнасяне на тържеството при откриването на паметника и за други разходи във връзка със строежа са похарчени 13988 лв. Наличността от 2500 лв. кръжецът „Живо слово“ предава на комитета в гр. Копривщица, който ще се грижи за поддържане парка около паметника.

Ние сме доволни, че завършихме благополучно и в сравнително късо време нашето дело и изказваме най-дълбока благодарност на всички, които ни помогнаха и съдействаха.

Нека пребъде във вековете светлата памет на Димчо Дебелянов!”